

3. Гіренко Н. А. Сенсомоторний розвиток учнів допоміжної школи в процесі трудового навчання: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – К., 1996. – 24 с.
4. Уиндерс П. С. Формирование навыков крупной моторики у детей с синдромом Дауна / Пер. с англ. Н.С. Грозной. – М.: Связь-Принт, 2006. – 288с.
5. Макаренко А. С. Книга для родителей. – К.: Радянська школа, 1987. – 384 с.
6. Эльконин Д. Б. Психология игры. – М.: Педагогика, 1978. – 301 с.

The article is sanctified to the problem of sensomotor development of children of early age with the Down's syndrome. It is well-proven that playing activity assists to the correction of sensomotor development of children of early age with the Down's syndrome.

Keywords: children with Dawn syndrome, mental defectiveness, sensory development, digit movement, coordination.

Отримано 20.2.2012

УДК 159.9.019

А.Є. Бистров

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМОВО ВІДСТАЛОГО ПІДЛІТКА ЯК ВІКТИМІЗУЮЧІ ФАКТОРИ ЙОГО ПОВЕДІНКИ

В статті розглядаються теоретичні підходи до проблеми віктимності, надаються результати дослідження схильності розумово відсталих підлітків до різних типів віктимної поведінки, та її залежність від особистісних факторів віктимізації.

Ключові слова: спрямованість, схильність, віктимність, віктимна поведінка, жертва, розумово відсталий підліток.

В статье рассматриваются теоретические подходы к проблеме виктимности, подаются результаты исследования склонностей умственно отсталых подростков к разным типам виктимного поведения, и его зависимость от личностных факторов виктимизации.

Ключевые слова: направленность, склонность, виктимность, виктимное поведение, жертва, умственно отсталый подросток.

Віктимна поведінка розглядається як відхилення від норм безпечної поведінки, реалізується сукупністю соціальних, психічних, моральних проявів, що в свою чергу утруднює соціальну адаптацію. Підлітковий вік вважається періодом бурхливих внутрішніх й емоційних труднощів, тому можна розглядати цей період онтогенезу як фактор виникнення віктимної поведінки. Негативний вплив дефекту, підвищеного рівня навіюваності на соціальну адаптацію розумово відсталих підлітків обумовлює актуальність даної теми для корекційної педагогіки і спеціальної психології.

У загальній психології проблему віктимності розглядали Малкіна-Пих І.Г., Барданова Є.В., Бовть О.Б., Мінська В.С., Рибальська В.Я., Мойсеєв Є.М., Хархан О.М. та ін.; схильність до віктимної поведінки при нормальному психофізичному розвитку вивчала Андроннікова О.О.; у спеціальній психології розглядалася проблема поведінки розумово відсталих (Виготський Л.С., Гаврилов О.В., Сухарева Г.Є., Мнухін С.С., Певзнер М.С., Синьов В.М., Сухарева Г.Є., Фрейєров О.Є., Шипіцина Л.М., Бистрова Ю.О., Запрягаєв Г.Г.). Схильність до віктимної поведінки залежить від спрямованості особистості підлітка, проблему спрямованості особистості вивчали Платонов К.К., Петровський В.А., Божович Л.І.

Спрямованість особистості – це стійка система спонукань, які характеризують людину (що людина хоче, до чого прагне, так чи інакше розуміючи світ, суспільство; чого уникає, проти чого готова боротися) [1, с. 213]. Вона визначає вибірковість відносин та активності людини і як підструктура особистості включає в себе різні спонукання. Спрямованість завжди соціально обумовлена і формується в онтогенезі в процесі вчення і виховання [3, с. 132-135]. У всіх видах людської активності спрямованість виявляється в особливостях інтересів особи, цілях, які ставить перед собою людина, потребах, пристрастях і установках, здійснюваних в потягах, бажаннях, схильностях, ідеалах та ін. [2; 3].

Схильність – вибіркова спрямованість індивіда на певну діяльність, що спонукає нею займатися. Схильність виникає з інтересу, коли до нього додається вольовий компонент [5, с. 246]. Основою схильностей є глибока стійка потреба індивіда в тій чи іншій діяльності [5, с. 250]. Схильність – прояв потребностно-мотиваційної сфери особистості, що виражається в емоційній перевазі того чи іншого виду діяльності або цінності [2, с. 115-128].

Але, з іншого боку, може бути негативний бік цієї складової спрямованості, коли людина схильна до асоціальної діяльності чи поведінки (якщо розуміти поведінку саме як діяльність). Схильність в такому випадку стає негативним новоутворенням особистості певного віку під впливом індивідуально-психологічних особливостей [2, с. 253]. Може проявлятися схильність до різних видів девіантної поведінки, зокрема до віктимної.

Віктимність [від латів. *victim* – жертва] – досить стійка особистісна якість, що характеризує особистісну характеристику індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин і активності соціального оточення [3, с. 116]. Жертва – будь-яка людина, що понесла моральну, фізичну або майнову шкоду, незалежно від того, визначається це в порядку встановленому законом, чи ні [3, с. 111]. У соціальній психології така особистісна властивість, як віктимність досить чітко корелює з неадекватною самооцінкою, з нездатністю, а іноді і небажанням відстоювати власну позицію і брати на себе відповідальність за ухвалення рішення в проблемних ситуаціях. Особистісна віктимність досить часто реалізується у формі відверто провокаційної поведінки потенційних жертв, які часто не усвідомлюють того факту, що їх поведінкова активність по суті підштовхує партнера до насильства [1, с. 123].

Властивості кожної людини дозволяють оцінити ймовірність того, що ця особистість може стати жертвою злочину. Віктимна поведінка особистості залежить від особистісних характеристик: соціального статусу, ступеня конфліктності ситуації, місця і часу розвитку ситуації, індивідуально-психологічних особливостей тієї чи іншої людини [3, с. 98].

Віктимність визначається сукупністю внутрішніх факторів (вікового, особистісного, дизонтогенетичного і психопатологічного) і складається з інтелектуального і вольового компонентів [3, с. 216]. При цьому віктимність підвищується в результаті девіантної поведінки дітей, обумовленої як психопатологічними, так і соціально-психологічними причинами [5, с. 198].

О.О. Андронникова до специфічних чинників виникнення віктимної поведінки підлітків відносить: індивідуальний досвід переживання або спостереження факту насильства, раніше сформований комплекс психологічних якостей (емоційна нестійкість, тривожність, неадекватна самооцінка), відсутність відчуття соціальної підтримки і певні стратегії сімейного виховання батька і матері [1, с. 198].

Віктимність розумово відсталих підлітків обумовлена, у першу чергу, недоліками пізнавальної діяльності, що і стає причиною ретардації формування базових психологічних структур статево-рольової ідентичності, незрілістю особистісних утворень, емоційно-

вольовою нестійкістю, нерозвиненістю моральної та правової свідомості. Підлітковий вік є провокуючим фактором, який підвищує ступень віктимної вразливості, проте тип віктимної поведінки визначається індивідуально-психологічними особливостями: схильність до ризику, нестійка самооцінка, тривожність, навіюваність, агресивність та ін. [3, с. 40].

Результати теоретичного аналізу літератури засвідчують, що основними особистісними детермінантами віктимності у підлітковому віці є тріада таких рис: тривожність, агресивність і навіюваність. Віктимізуючий вплив агресії полягає в відвертому активному провокуванні насильства або злочину. Віктимізуючий вплив тривожності полягає в сприйманні навколишнього середовища як невизначеного і ворожого, від якого підліток захищається способами, що не завжди мають конструктивний характер. Віктимізуючий вплив навіюваності підлітка пов'язаний з інтелектуальною недостатністю й патологічною довірою до оточуючих, що призводить до небажаних ситуацій.

З метою вивчення схильності до віктимної поведінки розумово відсталих підлітків було визначено наступні емпіричні компоненти (за методикою Андроннікової О.О.) [1]: схильність до агресивної віктимної поведінки; схильність до самопошкоджуючої віктимної поведінки; схильність до гіперсоціальної віктимної поведінки; схильність до залежної та безпомічної віктимної поведінки; схильність до некритичної віктимної поведінки. Також були вивчені такі особистісні риси, як: агресивність, навіюваність, схильність до вибору відповідної копінг-стратегії.

З метою дослідження виділених компонентів було підібрано наступні психодіагностичні методики: Методика "Схильність до віктимної поведінки" Андроннікової О.О.; Експериментальна методика Захарової А.І. "Дослідження навіюваності"; Експериментальна методика "Хенд тест" або тест руки Вагнера; Методика "Індикатор копінг-стратегій" Д. Амірхан.

У дослідженні брали участь дві групи: до першої основної експериментальної групи увійшли підлітки з розумовою відсталістю Суходільської обласної спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату. До другої контрольної групи – підлітки Луганської загальноосвітньої школи № 29.

З метою дослідження навіюваності, як однієї з індивідуально-психологічних особливостей, було використано методику дослідження сугестивності Захарової А.І. Отримані результати засвідчують, що для підлітків з розумовою відсталістю при проведенні першої сугестивної проби характерний високий рівень навіюваності, 86% респондентів вказали склянку, в якій чутно запах кави. Такі ж самі результати

отримані за результатами другої проби (86%). Під час проведення третьої проби на сугестивність 66% опитуваних назвали тварин в тому ж порядку. Також важливо вказати, що 55% підлітків отримали максимальний сумарний бал (3 бали) за результатами всіх трьох сугестивних проб. 33% отримали 2 бали, що також вказує на великий рівень навіюваності. І лише 6% отримали 1 бал, і один хлопець не отримав жодного бала, бо за всіма пробами показав негативний результат.

На відміну від розумово відсталих підлітків, учні загальноосвітньої школи показали досить низькі результати за методикою сугестивних проб А.І.Захарової. Лише 20 % опитуваних отримали 1 бал за трьома пробами й 6% – 2 бали, жоден підліток не отримав позитивний бал за першою пробою (проба с кавою), що вказує на дуже низький рівень навіюваності підлітків зі збереженим інтелектом.

Таким чином, для переважної більшості респондентів є характерний високий рівень навіюваності.

Дослідження в галузі юридичної психології та кримінології доводять, що навіюваність, як схильність до некритичної оцінки дійсності, виступає важливою складовою залежної та безпомічної поведінки, що в свою чергу обумовлює утворення пасивного типу віктимної поведінки.

За результатами тесту руки Вагнера було встановлено, що 60% респондентів з розумовою відсталістю проявили високий рівень агресивності. Вони сприймали руку на малюнку, як домінуючу, таку, яка наносить ушкодження, активно захоплює який-небудь предмет, здійснює агресивну дію (дає ляпас, давить комаху, готова завдати удару і тому подібне), що свідчить про готовність обстежуваного до вищого прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення. 20% опитуваних підлітків з розумовою відсталістю проявляють агресивні тенденції, й в той же час показали високий рівень за шкалами: "Страх", "Емоційність", "Комунікація" і "Залежність", які відбивають тенденцію до дії, і спрямовані на пристосування до соціального середовища; при цьому вірогідність агресивної поведінки незначна. Варто також зазначити, що 6% підлітків показали значний показник за шкалою демонстративності, що може вказувати на прояви істеричності, й 6% отримали дуже високий показник за шкалою "Страхи", що може свідчити про те, що агресивні тенденції заміщуються соціальною залежністю, а саме конфронтації протиставляються тенденції, що спонукають людину до співпраці: страх перед агресією у відповідь, почуття власної неповноцінності.

Учні загальноосвітньої школи, на відміну від розумово відсталих, не показали високих результатів за шкалою "Агресивності" під час проведення методики "Тест руки Вагнера", 69% учнів мають агресивні

тенденції в своїй поведінці, але вони повністю пригнічуються відповідями соціальної кооперації, що свідчить про прагнення отримувати позитивну оцінку своєї поведінки суспільством.

Також встановлено, що для 24% респондентів зі збереженим інтелектом характерне прагнення до соціальних контактів, при тому що установка на соціальну кооперацію в тому чи іншому обсязі переважає над агресивними тенденціями.

Аналізуючи отримані результати дослідження індивідуально-психологічних особливостей розумово відсталих підлітків, можемо стверджувати, що такі особистісні ознаки (за методикою "Тест руки Вагнера"), як відкрита агресивність, прояви демонстративності й страху можуть виступати віктимізуючими факторами особистості розумово відсталого підлітка. Так агресивність, як особистісна риса, може виступати ознакою агресивного типу жертви (агресивний вид віктимної поведінки). Страх, як соціальна залежність протиставляється тенденції, що спонукає людину до співпраці: страх перед агресією у відповідь, почуття власної неповноцінності. Можна припустити, що наявність занадто великої кількості цих відповідей це наслідок нанесення шкоди самому собі, що відповідає самопошкоджуючій віктимній поведінці.

Демонстративність, як особистісна риса та поведінкова характеристика є ознакою гіперсоціальної віктимної поведінки.

Для оцінки домінуючих копінг-стратегій особистості було проведено методику "Індикатор копінг-стратегій" Д. Амірхан. Ця методика дозволяє виявити три блока копінг-стратегій: *стратегія вирішення проблем* – це активна поведінкова стратегія, при якій людина намагається використати усі наявні у нього особові ресурси для пошуку можливих способів ефективного вирішення проблеми; *стратегія пошуку соціальної підтримки* – це активна поведінкова стратегія, при якій людина для ефективного вирішення проблеми звертається за допомогою і підтримкою до середовища, що оточує його : сім'ї, друзям, значимим людям; *стратегія уникнення* – це поведінкова стратегія, при якій людина намагається уникнути контакту з дійсністю, що оточує його, уникнути рішення проблем.

За результатами проведення методики було встановлено, що для розумово відсталі підлітки більш за все схильні до вибору стратегій уникнення (53%) та копінг-стратегій пошуку соціальної підтримки (40%). Копінг-стратегія вирішення проблеми характерна лише для 7% розумово відсталіх підлітків. Для підлітків з нормальним рівнем розвитку більш характерні тенденції вибору копінг-стратегій вирішення проблеми (66%), Тенденціям пошуку соціальної підтримки відведено 27% вибору й лише 7% підлітків з нормальним інтелектуальним розвитком обрали стратегію уникнення.

З метою дослідження схильності розумово відсталих підлітків до різних видів віктимної поведінки нами було використано психодіагностичні методичку "Схильність до віктимної поведінки" О.О. Андроннікової [1].

Психодіагностична методика охоплює комплекс взаємопов'язаних проявів віктимної поведінки підлітків та спрямована на вимір схильності до реалізації окремих форм віктимної поведінки, а саме: схильності до віктимної поведінки агресивного типу, схильності до віктимної поведінки самопошкоджуючого типу, схильності до віктимної поведінки гіперсоціального типу, схильності до віктимної поведінки беззахисного типу, схильності до віктимної поведінки некритичного типу.

За результатами методички встановлено, що за шкалою агресивної віктимної поведінки 60% підлітків мають високі показники. До цієї групи відносяться підлітки, які схильні потрапляти в неприємні і небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті проявленої агресії у формі нападу або іншої провокаційної поведінки (зневага, наклеп, знущання і так далі). Для них характерне навмисне створення або провокація конфліктною ситуації. 33% підлітків мають низькі показники, для осіб цього типу характерне зниження мотивації. Можлива висока образливість. І лише 7% обстежених мають нормальний показник за цією шкалою. Учні загальноосвітньої школи, на відміну від розумово відсталих підлітків показали зовсім інші результати: 13% мають високий показник за цією шкалою, 7% – низький показник, а переважна більшість (80%) мають нормальний – середній показник за даною шкалою.

За шкалою схильності до самопошкоджуючої і саморуйнівної віктимної поведінки 14% підлітків з розумовою відсталістю мають низькі показники, що означає підвищену турботу про власну безпеку. І 40% мають високі показники за цією шкалою. Для активних потерпілих характерна поведінка, яка характеризується схильністю до ризику, необдуманної поведінки. 46% підлітків показали середній варіант реагування, що є нормою. Учні загальноосвітньої школи показали наступні результати: 20% – низькі показники, й 80% – середні, нормальні показники.

За шкалою схильності до гіперсоціальної віктимної поведінки 14% набрало високі показники. Самооцінка найчастіше завищена. 67% опитуваних мають низький показник за цією шкалою, що характеризується пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються навкруги, що може бути наслідком як образи на зовнішній світ, так і відчуття нерозуміння, ізольованості від світу, відсутності почуття соціальної підтримки і втіленості у соціум. І лише 19% мають нормальний показник. Результати підлітків з нормальним

інтелектуальним розвитком: 14% мають високий показник, 7% – низький, і 79% отримали результати, які дорівнюють нормальним показникам.

За шкалою схильності до залежної і безпорадної поведінки вище норми набрали 20% підлітків з розумовою відсталістю – це особи, що не чинять опору, протидії злочинцеві з різних причин: в силу віку, фізичної слабкості, безпорадного стану (стабільного або тимчасового), боягузтва. Нижче норми набрали 80% підлітків з розумовою відсталістю й 40% учнів загальноосвітньої школи, вони мають схильність до незалежності, відособленості. Завжди прагнуть виділитися з групи однолітків, має на все свою точку зору, може бути непримиренним до думки інших, конфліктним.

За шкалою схильності до некритичної поведінки вище норми набрали 93% розумово відсталих підлітків. До цієї групи відносяться особи, що демонструють необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Ці особи демонструють необережність, необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації в результаті яких-небудь особових або ситуативних чинників: емоційний стан, вік, рівень інтелекту, захворювання. Нижче норми набрала 27% підлітків з нормальним інтелектом і 7% розумово відсталого підлітків, що свідчить про вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності, страхів. Учні загальноосвітньої школи показали наступні результати: 27% – низькі показники, 63% середні показники, що є варіантом норми, і жодного підлітка з нормальним інтелектуальним розвитком не отримали високих показників.

Отже, результати дослідження схильності розумово відсталих підлітків до різних типів віктимної поведінки засвідчують, що для підлітків з розумовою відсталістю найбільш характерною є висока схильність до агресивної та некритичної віктимної поведінки. Це свідчить про те, що такі діти схильні потрапляти в неприємні і небезпечні для життя і здоров'я ситуації в результаті проявленої ними агресії у формі нападу або іншої провокаційної поведінки (зневага, наклеп, знущання і т. д.). Для них характерне навмисне створення або провокація конфліктної ситуації.

Також встановлено, що підлітки показали низькі показники за шкалами гіперсоціальна й залежна віктимна поведінка, що свідчить про те, що такі особистості характеризуються пасивністю, байдужістю до тих явищ, які відбуваються навкруги.

З метою дослідження взаємозв'язку схильності розумово відсталих підлітків до різних типів віктимності та індивідуально-психологічних факторів віктимізації підлітків з розумовою відсталістю ми провели аналіз вибору різних шкал за всіма методиками, які були використані в

дослідженні й перевагу того чи іншого виду віктимної поведінки у кожного підлітка з психофізичними розладами. Це дало нам змогу виявити, що підлітки, які проявили агресивні тенденції при проведенні тесту руки Вагнера виявилися більш схильними до агресивного типу віктимної поведінки. Віктимізуючий вплив агресії полягає в відвертому активному провокуванні насильства або злочину.

Розумово відсталі підлітки, які показали високий рівень демонстративності за результатами тесту руки Вагнера, виявилися схильними до гіперсоціальної віктимної поведінки.

За даними методики "Індикатор копінг-стратегій" Д. Амірхан 40% підлітків вибрали копінг-стратегію пошуку соціальної підтримки при зіткненні з проблемною ситуацією. Ті ж самі підлітки виявилися схильними до залежної та безпомічної віктимної поведінки. Що вказує на неспроможність розумово відсталих підлітків самостійно оцінити ситуацію й зважено виробити адекватну стратегію реагування.

Найбільший відсоток розумово відсталих підлітків виявилися схильними до некритичного типу віктимної поведінки, що й затверджує методика сугестивних проб А.І.Захарової, за результатами якої переважна більшість підлітків отримала дуже високий бал за всіма сугестивними пробами, що свідчить про високий рівень навіюваності розумово відсталих підлітків.

Отже узагальнюючи результати дослідження взаємозв'язку між індивідуально-психологічними особливостями розумово відсталих підлітків та їх схильністю до різних типів віктимної поведінки, можемо стверджувати, що такі особистісні риси, як навіюваність, агресивність, демонстративність, неспроможність адекватно реагувати на ситуацію та схильність до страхів виступають віктимізуючими факторами поведінки розумово відсталих підлітків.

Проведена діагностика дозволяє розробити рекомендації для вчителів та психологів щодо попередження віктимної поведінки розумово відсталих підлітків. Це й буде у подальшому проблемою даного дослідження.

Список використаних джерел

1. Андронникова О.О. Психологические факторы возникновения виктимного поведения подростков: диссертация кандидата психологических наук: 19.00.01 / О.О. Андронникова. – Новосибирск, 2005. – 213 с.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович. – Москва-Воронеж: Издательство библиотеки практического психолога, 1997. – 334 с.
3. Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев. – М.: Норма, 2008. – 330 с.

4. Платонов К.К. Структура и развитие личности / К.К.Платонов. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
5. Рогов Е.И. Психология человека / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 320 с.

In the article theoretical approaches are examined to the problem of victim, the results of research of inclinations are given mentally backward teenagers to the different types of oblatory behavior, and his dependence on the features of personality.

Keywords: orientation, inclination, behavior of victim, victim, mentally backward teenager.

Отримано 28.2.2012

УДК 376

О.В. Гаврилов

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ (УВАГА, ПАМ'ЯТЬ, МОТОРИКА, ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА) ДІТЕЙ З ПОМІРНОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У цій статті ми робимо спробу узагальнити такі психічні процеси, як увага, пам'ять, моторика, емоційно-вольова сфера у дітей з помірною розумовою відсталістю.

Ключові слова: помірна розумова відсталість, увага, пам'ять, моторика, емоційно-вольова сфера.

В этой статье мы делаем попытку обобщить такие психические процессы, как внимание, память, моторика, эмоционально-волевая сфера у детей с умеренной умственной отсталости.

Ключевые слова: умеренная умственная отсталость, внимание, память, моторика, эмоционально-волевая сфера.

Увага – це виділення одних об'єктів психічної діяльності із множини інших і концентрація психічної діяльності на виділених об'єктах при одночасному абстрагуванні від інших [3, с. 478]. Фізіологічною основою уваги є виникнення зони оптимального